

nje za nju čulnošću osetila, strahom dodira, predavanjem do dna mogućeg odlamanja od svoje samoće, sudbinsko, predskazano, sa unapred pročitanim epilogom.

Ždrale kao romansijer ima jednu retku i dragocenu veštinu: on bez tehničkih pomagala, bez kurziva unutarnjeg monologa, vodi dvosmerni a istovremeni život svoga junaka. Govorenje u dva vremenska i psihološka plana u ovom romanu ima ravnomeran i dobro usmeren tok, mada pisac, povremeno, napušta dinamiku toga unutarnjeg dešavanja u nosiocima radnje romana i upušta se u, ne uvek svrsishodne, poetizacije i digresije.

Očito je da Ždrale dobro poznaje tehniku psihološke pripreme, njegovim junaci svoja unutarnja vrenja i prelamanja svega spoljnog, taktičnog, kroz sočivo unutarnjeg doživljaja, iznose na javu rečenice karakterističnošću svojih kretnji, svojim ponašanjem u zatečenim situacijama. Svi oni nose u sebi poriv za nečim novim, drugačijim, nedoživljenim, a saopćuju se o banalne letvice svakodnevlja. Jer svi su gradivo neke zelene doline sa skončanim sudbinama i sve se nekoć već izdogađalo. Suočen sa svojim ljudskim porazom, Janko Ercegovac konačno nalazi smisao svoga lutanja kroz živote drugih: »Treba biti kao ona, slobodan, čist, celovit, ne imitirati, *otkopati se ispod nanosa*, ne razboleti se od rutine, pritisnuti papirčić za život do daske.« U takvom načinu trajanja Janko nalazi razloga postojanja, ali njegov pokušaj da se »otkopa ispod nanosa«, da nađe čistotu svoga bića u samom sebi, zatranom nanosima svakodnevnice, ostaje kao mogućnost. U daljem traganju, u Herakleji, bilo kud, bilo gde, bilo kad.

Livijina statua «u pustoši izlomljene Pratum Viride» nadnosi se nad životok ove knjige, utiče na sudbine junaka čudnom i u prvi mah neshvatljivom magijom sveprisutnosti u životima ličnosti romana. Jer i otac Jankov tražio je »Pratum Viride« i »nekakvu ženu čijeg se imena više ne sećam«. I, možda, otac oca Jankovog oca. A našao je samo svoju večitu nedoumicu pred živim svetom: ko sam i zašto sam? Na takvom i tom tragu i ugasio žižak svog bića. Suštinski: traganje za iščezlim civilizacijama je traganje za poreklom mnoszine svih i svakog ponaosob.

Ljudske dileme glavnog Junaka Ždrale kazuje sa jasnim moralističkim podtekstom. Njegova smelost da raskine sa kolotečinom svoga trajanja, plaćena je skupom cenom sumnje u ishod svoje odluke. Ta sumnja, kao šara na košulji, urezana je u njegovu kožu i pratiće ga do kraja. Kao neizvesno sutra, kao kob.

Roman Radovana Ždrala odlikuje fino izgrađivanje karaktera sa značajnim nijansiranjem osnovnih osobnosti likova po njihovom spoljnom ponašanju, po postavljaju prema sadržajnicima u zatečenim situacijama; zanimljivo vođena fabula sa prisustvom konstantne ali neprenapregnute dramatike i izvesna rasplinutost, ponesenost lepotom opi sa unutarnjih i vanjskih krajolika. Radovan Ždrale, u ovom romanu, ponet je isuviše poetičnošću koju nose u sebi njegovi junaci pa odatle i pišćeva izvesna sentimentalnost u dokončavanju njihovih literarnih sudbina.

Pisac nije hteo ili nije umeo da bude neutralan, da stoji izvan sudbina svojih junaka. Na čitaocu je da proceni opravdanost takvog literarnog postupka.

Pero Zubac

VIDOSAV STEVANOVIĆ: KONSTANTIN GORČA

SKZ, Beograd, 1975.

Vidosav Stevanović pisac koji je ponajbolje u svojoj generaciji, umeo da iskoristi prednosti jezika kojim piše, njegovo suštastveno, nedotraženo, neizvajano, neispita-

no bogatstvo, i koji je, uz to, iz knjige u knjigu, sve jasnije dokazivao jedinstvenost i jednostavnost svog proznog postupka, romanom »Konstantin Gorča« zatvara, po svemu izgleda, jedan tematski krug koji je desetak godina valjano ispisivao.

Konstantin Gorča i sretnik i nesretnik, pisac iz potaje koji snagom totalne rezignacije u odnosu na svoj dar uspeva da doživi trideset i treće leto u svom rodnom mestu, pobunjenik iz nehata, promišljen u postupcima da svoj život učini dovoljno prilagodljivim svetu polusveta u kojem se kreće i sluša, ne krčmeći svoj talenat na sitne pare palanačkog filozofiranja, više agonist nego anarhist, ako prihvatamo tvrdnju Renata Podolija da agonizam znači »hiperbolisanu strast, luk napet prema nemogućem, paradoksalni i pozitivni oblik duševnog defetizma«, ličnost van serije u dovitljivo ispisanom svetu protuva, nezadovoljnika, promašenih genija, ispičutura, burazera perifernih svratišta, dakle, klasičan junak romana — ispisuje svoje tragikomično žitije u svetu koji ga prihvata samo onakvim kakav jeste, bez glazure, bez pozlate psihologiziranja, svetu pišćevog dislociranja sredine.

U ovom romanu, mada prepoznatljiv i imenovan, nije bitan grad u kojem se dešava život Konstantina Gorče, već sredina kao sredina, ljudi kao ljudi, veristički postupak slikanja sveta zavisti, belovranih raspućina natopljenih alkoholom bez moći i uticaja i na koga, ubožnika, nabedenih filozofa, putnika iz potrebe i hobija, koji, zapisan, opravdava pišćevo poniranje u tu bogatu jednoličnost koju možemo naći posvuda u duhovnoj provinciji srpskoj i inoj, punoj prišipetlju čijih bi se sudbina latio i Fjodoruška, ljudi ne sa dna već sa ivice sveta, srca polusveta, zagledanih samo u jučer jer je, koliko-toliko, imalo svetla i kakve-takve blagosti, ljudske topline u produženom detinjstvu.

Konstantin Gorča, letopisac svoga trajanja u prostoru i vremenu grada u kojem je vezan pupčanom vrpcom za neko prvo viđenje sveta, u kojem još raste, nimalo slučajan, »oraj — podupirač mog sećanja, stub nosač mog žića« — orah iz bašte detinjstva, vrta bezazlenosti — živstvuje svoj kratak ljudski vek, predestiniran imetkom Hristovih godina, raspet između potrebe da govori i potrebe da čuti. Njegov čin pisanja je način odbrane od unutarnje i spoljne prljavštine, on piše smrad i porok da bi udahnuo čistu reč spokoja, trenutačnog umirenja u nizu dana koji liče jedan drugom kao blizanci. Ispisuje svoj čemer jer je u tim trenucima jedino svoj i jedini Gorča oslonjen na sećanje i neuplašen sutrašnjicom. Piše uinat vremenu.

»Jedan jedini književni oblik mi stoposto odgovara. Oblik Nastaviće Se. Dok živim, dok dišem, dok me ruka služi. Nije važno šta i kako. Ni kome. *Moji čitaoci su daleki, kao planete. Isto tako hladni i mrtvi. Možda i ne postoje. Važno je da pišem — poguren, s bolom u kičmi. Na podu, na sanduku. Često na kolenu — kao u samici. I da nisam sasvim izgubljen i nemoćan. Ili da se zavaravam. Kako bih inače podnosi mitraljiranje zaraznih i graditeljskih sekundi?*

Isti dami, iste kuće. Ista lica. Sve isto. Čabriram — polako, ali sigurno. Ugušiće me sopstvene koordinate. I dosada.»

Stevanović ispisuje žitije Konstantina Gorče (ne povoditi se značenjem imena) u prvom licu, konisteći vešto kurziv unutarnjeg monopola kao drugotoka junakove svesti. Gorčin kurziv-govor je briljantno napisan esej o suštinskom poimanju golog ljudskog kontakta sa sečivom sveta, stav o sebi u svetu, ali ne i apoteoza besmisla. Gorča i te kako ima sistema u svojoj nesistematičnosti. On jeste slab, sam u množini, bedak iz samosvesti, opredeljen svojim neoptorom za kloaku perifernijskog batrganja i životarenja, ali ponosan u svoj sadomazohističkoj poziciji, gorčijanstvu, uspravan u svojoj konstantnoj zgurenosti — u svom i samo svom kvadratu bola iz dosade.

Povest o Konstantinu Gorči njim samim Stevanović piše štedrim, isponova stvaranim jezikom koji se pročistio u protokolu svakodnevnog govora po kafančugama, tržnicama, stajalištima drumskih krstarica, obitavalištima vecejki i poslednjeg poštenog šljama; jezikom sočnim, razudenim u značenju, leporeklim u grubom kazivanju činjenica a očišćenim, istovremeno, od suvišnog fila fraze strane zgusnutom proznom kazivanju.

U Gorčinom kurzivnom monologu to bogatstvo Stevanovićevog jezika dolazi posebno do izražaja, ali navodi na tezu Mišela Bitora o samom činu trenutka zapisivanja u dnevnik — »junak upotrebljava artikulisani govor tamo gde taj govor obično ne postoji.«

Roman »Konstantin Gorča« pisan je takvom veštinom da bude dostupan kultivisanom nečitaocu. Ali pisac je lukavo nagovestio više mogućih tumačenja svoga odnosa prema tragičnom glavnom junaku. Čitaocu ostaje da protumači, u kompoziciji romana zakamufliiran odnos Konstantina Gorče i Zivojina Bataveljića (Bata Žile, star 33 godine »gotovo moj fizički bliznac«) poput folknerovske zamke, obratne u postupku, davanja istog imena dvema različitim ličnostima, poradi (Sarot) »perverzne i detinjaste potrebe za obmanjivanjem čitaoca; potom magično značenje broja dvanaest (12) koji je utkan u kompoziciju romana (12 glava, 12 delova, 12 pasusa) — sve manje kako se roman i život njegovih junaka bliži kraju, kao i mnogo čudnog i teško objašnjivog u Gorčinom naznačenom kraju. Pisac najavljuje moguću način skončanja svoga junaka, ali stupicu koju je Stevanović vešto postavio namerno mimohodim. Onaj čovek smrznut u snegu, pijan kao čoska, do mrtvog bata Žileta nije bio Konstantin Gorča. On piše i poslednje poglavlje romana.

Mnoga pitanja ostavlja otvoreni ovaj izuzetni roman Vidosava Stevanovića, prepun gorčine i mudrosti, svojevrerne humornosti i ipak, optimizma u Gorčinom odnosu prema činu pisanja, prema mrčiknjigama i mrčihartijašima, prema tuzi nacije čiji je najveći junak epskih pesama bio: »ordinarnu budalina, ispičutura i leventa.«

Roman je posvećen nečitaocima. Nimalo slučajno.

Pero Zubac

SLAVEN RADOVANOVIĆ: LETOPIS TEŠNJARSKI

Prosveta, Beograd, 1975.

Prva knjiga Radovanovićeve novelističkih zapisa svedoči o pojavi jednog, već izgrađenog autora koji ima jasan odnos prema proznom materijalu, s merom ostvaruje pojedinačno kompoziciono jedinstvo teksta i poseduje razrađen postupak analitičko-psihološke karakterizacije ličnosti. Međutim, odmah na početku nameće se jedna zamerka ovoj gusto zbijenoj i u osnovi snažnoj prozi, a to je kompoziciona jednoličnost na opštem planu koja remeti integralni kvalitet zbirke. Naime, autor nas u pet, od ukupno šest pripovedaka, prvo uvodi u trenutnu egzistencijalnu određenost junaka, zatim prati njegova psihološka preživljavanja i potom se, opet, vraća na sadašnjost kojom se novele i završavaju, a to je, obavezno, trenutak junakove smrti.

Izuzetan kvalitet Radovanovićeve pripovetke ostvaruju u slikanju atmosfere koja se prelama kroz psihu ličnosti. Ima u ovoj prozi nečega što nas seća na »tamne vilajete« Momčila Nastasijevića, po onome zgusnutom tkanju razmišljanja, sećanja, odlomaka prošlosti koji razbijaju celovitost sadašnjih trenutaka, po onim agonijama i bezglasnim unutrašnjim solilokvijima junaka izdvojenih od sveta po sili predsmrtne agonije ili sili dobrovoljnog zatočeništva u ču-meze i pregrade sopstvene osame koja

HRONIKA

oslušuje titranje tuđih života. Ima te sličnosti i u enterijeru palanačkog mrtvila, ali je nema u jezičkoj gradnji teksta i u izrazu. Ti granični trenuci čovekovog davljenja u očaju i tami smrti, koja ga kovitla i lomi dok je još, istovremeno, prisutan u životu, dok se seća, oseća, kune život — ti trenuci izuzetno privlače Radovanovića jer u njima se, verovatno, čovek pokazuje u jednom autentičnom i nadasve specifičnom identitetu. Postoji nešto fatalistički determinisano u tragičnim udesima junaka ove proze, u njihovim razmišljanjima koja nisu borba, pokušaj spasa, nego rezignirano pomirenje uz psovku i kletvu.

Insistirajući na psihološkom analizovanju, Radovanović uspešno izbegava zamke hroničarskog govorenja, kome se nekad toliko približava (*Kepa umire*), ali nikada toliko da bi mu letopisna ili hroničarska građa nadvladala poetski senzibilitet. Događaj ga interesuje prvenstveno kao impuls za psihološku nadgradnju ličnosti, kao podtekst koji definiše postupke, razmišljanja i titraje razlomljenih psiha junaka. On jeste važan jer objašnjava čoveka, uslovljava ga, daje mu dimenzije, ali kada se jednom ostvari događaj ostavlja čoveka dezorijentisanog, samog, ostaje samo sećanje. Događaj prestaje biti presudni korelat pripovedačkog postupka — *misao* je osnovni impuls, i kvalitet, ove proze. *Misao u sebi*, o drugima, o samome sebi. *Smrt* je drugi bitan element Radovanovićevih novela, smrt koju doživljavamo kao demistifikaciju, jer se rasteže u banalnosti i trivijalnosti palanačkog življenja, jer je apsurdni završetak jednog bezličnog trajanja. Ona ovdje nije rušitelj iluzija (sem, možda, u noveli *Grgur Icanović beleži*), smrt je za Radovanovića svojevrsan produžetak i trajanje deziluzionizma. Uzmimo samo *Kepu (Kepa umire)* »čoveka sa dna«, pijanicu i beskućnika koji se samouništava, čiji je život, sve do groteskne smrti u mrtvačnici provincijske bolnice, bio jedno nepromenjeno trajanje besmislenog života i, samo prividno, manje se ambijent njegovog batrganja i »opet se sve vraćalo — bilo isto kao pre ovog rakija-nog dana i svih dana rakijanih i godina, i jednog života.« Smrt, jednom unutrašnjom stvaralačkom projekcijom, povezuje ličnosti Radovanovićevih pripovedaka, kao što ih, na drugi način, povezuje *misao*. Drugačija je smrt *Grgura Icanovića* koji je neki svoj lični identitet našao u krvavom likvidiranju četničkih ostataka, a kad su se samoća i smrt okrenule protiv njega, mučen sećanjem (leševima, krvlju). on u sebi ne zadovoljava pitanje — gde je trebalo tražiti smisao. Ili, smrt *Bože Aleksina (Pogibija Božina)*, u, možda, najboljoj pripovesti, koja nam pruža nešto od kafkijanske atmosfere apsurdna i prognoznosti, nestvarne, a u isto vreme toliko obične čovekove otuđenosti. I u zanimljiv tematski okvir i bogatstvo kolokvijalnog izraza, autor se sa strašću istraživača upušta u analizu najtananijih nijansi čovekove podsvesne agonije, njegovih strahova, žudnji, animalnih strasti, patoloških mržnji i očajničkih lomova.

Poneke nas ova knjiga. Saustavi. Nagoni nas na razmišljanje. Čudna po jednostavnosti svog govorenja, po autentičnom kolokvijalnom, često prostom jezičkom materijalu, ali istovremeno i duboka po problemima koji se naziru, ili direktno postavljaju kroz bogatstvo njene unutrašnje strukture. Raznolikost tih problema govori o širini Radovanovićevih interesovanja — problem socijalne bede i povratak iz tuđine koja nije donela spas; problem otuđenja i nesnalaženja čoveka koji je ubijanjem, likvidiranjem neprijatelja ispunjavao određeni zadatak, ali u trenutku ikada to postaje njegova potreba i deo njegove egzistencije, on postaje razorena ličnost, bolesna i odbačena, palanačka lažna etika, svirepost i bezosečajnost za one koje je osudila — sve su to motivi ove knjige koja je, nema sumnje, uspešno pripovedačko ostvarenje.

Zora Stojanović

GODIŠNJICE: PARISKA KOMUNA

Zorom 18. marta 1871. godine, Pariz se probudio od gromoglasnih uzvika: »Živela Komuna! Šta je Komuna, ta sfinga koja toliko muči buržoaske mozgove?« Proleterci Pariza, rekao je Centralni komitet u svom manifestu od 18. marta, usred poraza i izdaje vladajućih klasa, shvatili su da je kudno čas kada oni moraju spasavati situaciju, uzimajući u svoje ruke vođenje javnih poslova. Oni su shvatili da je njihova najveća dužnost i apsolutno pravo da sami postanu gospodari svoje sudbine, uzimajući vlast u svoje ruke. Ali, radnička klasa ne može jednostavno prisvojiti gotovu državnu mašinu i staviti je u pokret za svoje vlastite ciljeve.

Ovo mesto je iz poznatog spisa Karla Marksa »Građanski rat u Francuskoj« koji se pojavio u predvečerje poraza Pariske komune — u drugoj polovini maja 1871. — i ima isti istorijski značaj kao i poznati aforizam, kojim je Hegel završio svoju Filozofiju povijesti nakon što je francuska revolucija od 1789. konačno oborila feudalni poredak i pojmove sloboda, jednakost i bratstvo ugradila u same osnove modernog vremena: »Bilo je to veličanstveno rađanje sunca, pisao je Hegel, kojem su se poradovali svi misaoni ljudi gledajući u njemu nastava nove epohe. Svečano raspoloženje vladalo je nad tim vremenom, i sav je svet bio prozet entuzijazmom duha, kao da je po prvi put došlo do pomirenja sveta sa božanstvom.«

Hegel je bio čvrsto uveren da će građansko društvo realizovati supstancu ovih pojmova i da će na osnovama slobode i jednakosti »umna zbilja najzad izbiti na prestolje sveta«, u izvesnom smislu, on je smatrao da je to čak i kraj istorije čovečanstva jer se ona izbijanjem i sprovođenjem revolucije, najzad smiruje u obzorju Uma i o samoj sebi stiče apsolutno znanje koje kulminira upravo u Hegelovoj filozofiji.

»Veličanstveno rađanje sunca«, međutim, vrlo je brzo posle revolucije skončalo u vlastitom sumraku: nekad jedinstveni »treći stalež«, koji ju je bio izveo zajedničkim snagama, već se u prvim decenijama XIX veka, na osnovama nerešenog odnosa najamnog rada i kapitala i neograničene dominacije privatne svojine, izdiferencirao na dve oštro suprotstavljene društvene grupe — građansku klasu i proletarijat — između kojih se, sa nezaustavljivom žestinom, širio ekonomski, politički i kulturni jaz. U egzistenciji radnika, po Marksovim navodima, ljudsko je postojalo životinjsko, a životinjsko — ljudsko. »Mi sada znamo« isticao je Engels, »da carstvo uma nije bilo ništa drugo do idealizirano carstvo buržoazije; da se večita pravda ostvarila kao buržoaska pravda; da se jednakost svela na buržoasku jednakost pred zakonom; da su država Razuma i RUSOOV društveni ugovor bili oživotvoreni i mogli biti oživotvoreni samo kao buržoaska demokratska republika. Isto onako kao i svi njihovi prethodnici, ni veliki mislioci XVIII stoleća nisu mogli prekoračiti granice koje im je postavila njihova epoha.«

U takvim uslovima, bilo je očigledno da je misao o završetku istorije čovečanstva — pojavom građanskog društva kao jednog prirodnog i samim tim večitog poretka — obična ideološka iluzija i proizvod vizokrenute i rastrzane građanske svesti, kako ju je često nazivao Karl Marks; stvar je

prema njemu stajala upravo obratno — zbiljska istorija mogla je da se otkrije tek s onu stranu građanske istorije u njenoj radikalnoj destrukciji i transcenciji, a da bi njeno prevaziženje bilo moguće, na scenu trebalo je da stupi jedan novi revolucionarni subjekt. Marks i Engels su, utemeljujući teoriju »načnog socijalizma«, identifikovani u liku radničke klase i od toga trenutka su mogli da, prevazilazeći Hegelovu filozofiju, iznova definišu i sam pojam Uma: njegov sadržaj više nisu kao kod Hegela, aspraktični pojmovi slobode, pravde i jednakosti, već intencije proleterke klasne svesti koja uređuje svet svojim načelima i u skladu sa svojim zahtevima.

Pariska komuna, koja od 18. marta do 28. maja 1871. slavi svoju 105 — godišnjicu od svog veličanstvenog pohoda i tragičnog ugušenja u krvi sto deset hiljada žrtava, bila je nakon poraza radnika na barikadama evropskih prestonica 1848. godine, drugi veliki »juriš na nebo«, kako je o njoj pisao Marks u pomenutom delu, u toku kojega je trebalo srušiti sve odnose starog sveta nakon što je ovaj, kroz organizatičku diktaturu kapitala kao ekonomskog odnosa i povampirenog monarhizma, kao njegovog političkog omotača, isključio u čisti »organizovani besmisao«. Na delu je morao biti jedan novi istorijski um koji će sve kategorije građanskog sveta vratiti njihovim autentičnim, neotuđenim određenjima. Taj um pariski komunari otelotvorili su u diktaturi proletarijata i njenim institucijama, te se rezime svih kratkotrajnih iskustava Komune može izraziti definicijom koju je dao Marks — da je ona, naime, bila država novog tipa kao stvarna i prvi put u istoriji istinska vlada radničke klase.

Koji su razlozi motivisali Marksa da u Pariskoj komuni sagleda nagoveštaj jedne nove, umne istorije, i da sa oduševljenjem prati razvoj njenih poduhvata, mada je gotovo do samog njenog izbijanja bio u uverenju da ustanak ne treba dizati?

»Komuna je, pisao je Marks, bila sastavljena od gradskih odbornika, izabranih na osnovi opšteg prava glasa u raznim okruzima Pariza. Oni su bili odgovorni, i mogli su u svako doba biti smenjeni. Većina njih, naravno, bili su radnici ili priznati predstavnici radničke klase. Komuna je trebalo da bude ne parlamentarno nego radno telo, izvršno i zakonodavno u isto vreme. Policijska, umesto da i dalje bude oruđe centralne vlade, odmah je lišena svih svojih političkih funkcija i pretvorena u odgovoran, i u svako doba smenjiv, organ Komune. Isto tako, i činovnici svih ostalih organa uprave, počevši od članova Komune pa naniže, javnu službu morali su vršiti uz radničku nadnicu. Sve povlastice državnih velikodostojnika, kao i njihova primanja za reprezentaciju, iščezla su zajedno sa tim velikoposednicima. Javna zvanja prestala su da budu privatno vlasništvo centralne vlade. Ne samo gradska uprava, već i sva dotle od strane države vršena inicijativa, prešla je u ruke Komune.

Sav ovaj sistem mera, koji je održavao bitne interese radničke klase i konstituisao je kao vladajuću društvenu snagu, bio je, po Marksovom mišljenju, samo skup pretpostavki za pristup rešenju onog pitanja na kojem je građansko društvo ispoljilo svoju istorijsku nezrelost — oslobođenje rada od diktature kapitala, i pretvaranje preduzeća i ustanova u slobodne asocijacije neposrednih proizvođača. Prosti radnici isticao je Marks, prvi su se put usudili da posegnu za privilegijama svojih pretpostavljenih u ekonomici i politici, te su u izuzetno teškim uslovima Pariske komune obavili savešno i sa voljom sve poslove za platu koja je iznosila jedva jednu petinu od plate sekretara nekog londonskog školskog veća. Jedna obična činjenica da komuna treba da postane politički oblik »čak i najmanjeg sela« — postala je tema i borbeni poklic pariskih komunara, i to je ostala i u trenucima kada su barikade bile poružene i kada su vla-